

Školní klima a tvorba výzkumného nástroje pro zjišťování jeho kvality

(úvod do řešené problematiky)

Jana Kašpárková

Úvod

Každá doba formuje svou školu k obrazu svému. Snaží se opouštět vše staré a překonané a vnášet věci nové, které jsou pro danou dobu charakteristické. Domníváme se, že v současnosti procházíme složitým obdobím určité krize školského systému. Úspěšné překonání tohoto stadia může posílit nastartovaný proces transformace českého školství.

O tom, že náš decentralizovaný školský systém potřebuje zpětnou vazbu, není pochyb. MŠMT připravuje návrh „Rámcového projektu evaluace vzdělávání“, který zatím nebyl projednán ani schválen ve vedení ministerstva. První verze projektu předpokládá zahájení hodnocení žáků již v roce 2006. Výstupy hodnocení by byly jen jednou ze složek hodnocení školy a je třeba je uvádět do souvislostí s dalšími údaji o škole. Je důležité navrhnout takový způsob využití výsledků, který by školám podával informace o jejich výsledcích, aniž by je tím ohrožoval. Každá škola totiž pracuje ve specifických podmínkách, na základě kterých je nutné výsledky posuzovat. Není možné stanovit jednotná kritéria pro všechny druhy škol.

Vytvořit ucelený evaluační systém je ovšem nesnadný úkol. Inspirovat bychom se mohli v zahraničí. Některé vyspělé země (např. Německo, Rakousko, Francie, Dánsko, Švédsko) mají s touto problematikou bohaté zkušenosti a dobré výsledky. Tyto země mimo jiné uvádí, že skutečně komplexní pohled na práci škol může přinést pouze promyšlené propojení externí evaluace (prováděné ve většině zemí školními inspektoráty) se sebehodnocením, tzv. autoevaluací škol. Na hodnocení se v těchto státech podílí nejširší veřejnost – učitelé, ředitelé, orgány školské správy, také rodiče a studenti. Konkrétní kritéria a ukazatele kvality jsou známá a srozumitelná nejen školním inspektorům, ale také každému učiteli, řediteli školy, žákům, rodičům atd. V naší situaci je nutné vytvořit nové a také posílit stávající prostředky k vnější i vnitřní evaluaci. Přístupnost a srozumitelnost široké veřejnosti by podle našeho názoru měla být samozřejmostí. Snahy vytvořit evaluační nástroje posiluje návrh nového školského zákona. Ten se zabývá reformou vzdělávání, která počítá s posuzováním kvality ve školách.

Zmíněné rezervy v evaluačním systému také potvrzuje zpráva České školní inspekce za rok 2001/2002. Uvádí se v ní, že většina škol nemá vytvořen účinný systém vlastní evaluace. Zpráva ČŠI ale nezmiňuje účast základních škol v projektu KALIBRO, která by se dala považovat za dobrý podklad pro zjištění stavu vzdělávání na školách. ČŠI uvádí u středních škol využívání standardizovaných testů (SCIO) a dobrovolnou účast řady vyšších odborných škol v externí evaluaci.

Teoretická východiska

Podle našeho názoru je třeba zamýšlet se nad školním klimatem v širším kontextu. Nejen z pohledu aktuálního dění, ale také s ohledem na minulost a výhledem do budoucnosti. V našich úvahách bychom se nejprve měli zaměřit na výchovný proces a jeho složitosti. Nesmíme zapomínat na skutečnost, že tento proces probíhá ve specifickém prostředí, v prostředí školy, příp. školní třídy. Prostedí tvoří systém podnětů daných materiálními a sociálními prvky, nacházejícími se v prostoru školy a působícími na žáky (Kraus, 1991).

V tomto prostředí vznikají zajímavé psychosociální jevy, jako je klima, atmosféra a další. Zkušenosti učitelé, stejně jako žáci tyto jevy nejen zažívají, ale také o nich přemýšlejí. Mnohý učitel by chtěl vědět, jak tyto jevy může prozkoumat, jak probíhají, kdo se na jejich vzniku podílí, co způsobují. Hlavně by však měl vědět, co se s nimi dá dělat, aby nekomplikovaly rozvoj žáků, ale pomáhaly žákům i jemu samotnému (Mareš; Lašek, 1996).

Výzkum školního klimatu má tradici ve Spojených státech amerických. V Evropě se těmito otázkami zabývají odborníci především v Německu a Rakousku. V našich podmínkách je problematika zkoumání školního klimatu poměrně málo rozvinutý jev. V 70. a 80. letech minulého století se objevovaly spíše snahy sledovat vyučovací proces. Větší zájem o školní klima začíná až po roce 1990.

Charakterizovat tento jev se nám jeví jako nesnadný úkol. Souhlasíme s van de Sijde, který hovoří o klimatu jako o ošidném pojmu: každý ví, oč jde, nikdo jej však nedovede popsat stejným způsobem (van de Sijde, 1988). Víme, že školní klima (v různých pojetích označováno také jako školní atmosféra, školní svět, školní život, emocionální tón, školní étos, kultura školy nebo duch školy) závisí na specifické situaci jednotlivé školy a postupně se vytváří. Je to jev dlouhodobý, typický pro danou školu, třídu, učitele apod. Klademe důraz na to, jak klima subjektivně vidí a interpretují sami aktéři (např. žáci, učitelé). Sledujeme-li školní klima, můžeme také studovat objektivní data o škole. Např. počet žáků, počet a velikost tříd, organizaci školy, žákovskou populaci, charakteristiku vedení školy,

vzdělání učitelů. Tato data nám ale neřeknou nic např. o vztazích mezi učitelem a žáky, o motivaci žáků a učitelů k učebním činnostem či o kooperaci mezi žáky. Závěrem můžeme říci, že klima vzniká jako odraz objektivní reality v našem subjektivním vnímání, prožívání a hodnocení (Grecmanová, 2003).

Koncepce výzkumné techniky

Centrem naší pozornosti jsou dimenze školního klimatu (kulturní, sociální, společenská a ekologická) charakterizované konkrétními oblastmi školního klimatu. Zabýváme se jednotlivými oblastmi a jejich vzájemnou závislostí v hodnocení žáků, učitelů a rodičů. Výběr oblastí, které sledujeme, je dán pojetím školního klimatu od Bessotha a Oswalda. Jeho přístup se nám stal také podkladem při konstrukci dotazníku.

Bessoth s Oswaldem vymezují školní klima jako specifický projev školního života, který obsahuje celkovou kvalitu prostředí uvnitř školy s jednotlivými dimenzemi. Jedná se o následující dimenze:

1. ekologická – materiální a estetické aspekty školy, přilehlé prostory,
2. společenská – kvality a kompetence osob a skupin osob, které jsou ve škole činné nebo těch, které školu ovlivňují,
3. sociální – způsob komunikace a kooperace osob, vzorce vztahů a chování uvnitř skupin a mezi skupinami osob ve škole nebo školu ovlivňujících,
4. kulturní – hodnotové vzory, normy, systém víry, poznávací a hodnotící přístupy, veřejné mínění, odborné kompetence, které se ve škole uplatňují (Bessoth, 1989; Oswald, 1989).

Při koncepci výzkumné techniky (pro žáky, učitele a rodiče) jsme se také inspirovali dotazníkem školního klimatu od Freitagy. Vybrané položky z tohoto dotazníku jsme upravili, doplnili vlastními položkami a snažili se je zařadit do výše zmíněných dimenzí. Uvědomujeme si, že některé položky mohou být zároveň součástí různých dimenzí. To znamená např. položku *Chodím rád do této školy* mohou žáci hodnotit v dimenzi kulturní i sociální. Položka *Učitelé mají jasné pedagogické názory* by mohla být učiteli posuzována v kulturní i společenské dimenzi. Nebo položku *Musím žáky neustále napomínat, aby byli potichu* je možné učiteli hodnotit v sociální a zároveň společenské dimenzi apod. (Návrh dotazníku pro žáky je uveden v příloze.)

Cíle a hypotézy výzkumu

Tato práce si klade za cíl nejen teoreticky vymezit zkoumanou problematiku, ale také přinést nové praktické metody opřené o dlouhodobé zahraniční a v dnešní době už i naše zkušenosti se školním klimatem. Zatímco v zahraničí, a to jak v Evropě, tak i jinde ve světě, je oblast školního klimatu (z něm. „Schulklima“) součástí základních pedagogických disciplín, u nás tento fenomén teprve hledá své pevné místo a stejnou důležitost jako ostatní pedagogicko-psychologické jevy. V otázkách školního klimatu působí omezený počet odborníků, kteří provádějí výzkumná šetření a snaží se tento problém co nejvíce přiblížit a analyzovat.

Hlavním výzkumným problémem je realizovat navrhovanou výzkumnou metodu – metodu dotazníku v praxi a jeho prostřednictvím charakterizovat školní klima na čtyřletých gymnáziích v Prostějově.

Na základě cílů práce, výzkumného problému a s ohledem na teoretické poznatky jsme formulovali následující hypotézy výzkumu:

H1 – V případě, že žáci příznivě hodnotí kulturní dimenzi (oblast: celkový vztah a motivace žáků ke škole), tak také žáci příznivě hodnotí společenskou dimenzi (oblast: kvality a kompetence učitelů z pohledu žáků).

H2 – V případě, že žáci příznivě hodnotí kulturní dimenzi (oblast: celkový vztah a motivace žáků ke škole), tak také žáci příznivě hodnotí sociální dimenzi (oblasti: pravidla a předpisy ve škole, pořádek (kážeň) během vyučování, soudržnost třídy jako sociální skupiny).

H3 – V případě, že žáci příznivě hodnotí kulturní dimenzi (oblast: celkový vztah a motivace žáků ke škole), tak také žáci příznivě hodnotí ekologickou dimenzi (oblast: architektonické, estetické a hygienické aspekty školy).

H4 – V případě, že učitelé příznivě hodnotí kulturní dimenzi (oblast: celkový vztah a motivace učitelů ke škole), tak také učitelé příznivě hodnotí společenskou dimenzi (oblasti: kvality a kompetence učitelů, podpora žáků rodiči).

H5 – V případě, že učitelé příznivě hodnotí kulturní dimenzi (oblast: celkový vztah a motivace učitelů ke škole), tak také učitelé příznivě hodnotí sociální dimenzi (oblasti:

pravidla a předpisy ve škole, pořádek (kázeň) během vyučování, soudržnost třídy jako sociální skupiny).

H6 – V případě, že učitelé příznivě hodnotí kulturní dimenzi (oblast: celkový vztah a motivace učitelů ke škole), tak také učitelé příznivě hodnotí ekologickou dimenzi (oblast: architektonické, estetické a hygienické aspekty školy).

H7 – V případě, že rodiče příznivě hodnotí kulturní dimenzi (oblast: celkový vztah a motivace rodičů ke škole), tak také rodiče příznivě hodnotí společenskou dimenzi (oblast: kvality a kompetence učitelů z pohledu rodičů).

H8 – V případě, že rodiče příznivě hodnotí kulturní dimenzi (oblast: celkový vztah a motivace rodičů ke škole), tak také rodiče příznivě hodnotí sociální dimenzi (oblasti: pravidla a předpisy ve škole, pořádek (kázeň) během vyučování, soudržnost třídy jako sociální skupiny).

H9 – V případě, že rodiče příznivě hodnotí kulturní dimenzi (oblast: celkový vztah a motivace rodičů ke škole), tak také rodiče příznivě hodnotí ekologickou dimenzi (oblast: architektonické, estetické a hygienické aspekty školy).

H10 – Existují statisticky významné rozdíly v hodnocení kulturní dimenze u žáků a učitelů.

H11 - Existují statisticky významné rozdíly v hodnocení kulturní dimenze u učitelů a rodičů.

H12 - Existují statisticky významné rozdíly v hodnocení kulturní dimenze u žáků a rodičů.

Výběr vzorku

Jak uvádí naše i zahraniční zdroje, tvůrci a hlavními aktéry školního klimatu jsou žáci a učitelé a interakce mezi nimi. Uvědomujeme si, že stejně tak důležití jsou další činitelé, např. rodiče, vedení školy, školní inspektoři apod.

Školní klima a jeho determinanty tvoří a zároveň vnímají již zmínění rodiče žáků, kteří nám mohou poskytnout na danou věc zcela odlišný názor než žáci a učitelé. Podnětné je pro nás to, že jejich postoj je nezatížen každodenním aktivním působením ve školním prostředí.

Rodina bezpochyby sehrává důležitou roli v utváření osobnosti dítěte již od prvních dnů života. Formuje např. sebepojetí dítěte, jeho motivaci k učebním či jiným činnostem ve škole, ukazuje mu různé vzorce a pravidla chování, učí ho uznávat životní hodnoty, postoje apod. Všechny tyto skutečnosti se mohou ve větší či menší míře ve škole projevit v chování žáků, v jejich práci i v přístupu k učení, a tím mají vliv na tvorbu školního klimatu.

Nejvýznamnějšími aktivními činiteli edukačního procesu jsou žáci a učitelé. Vztah mezi učitelem a žákem hraje nesmírně důležitou roli v tom, jak si dítě školu oblíbí. Dítě, které přichází do školy s pozitivním postojem, má tendenci navazovat hezké vztahy ke všem učitelům i ke škole celkově. Interakce mezi učitelem a žáky by měly být vyvážené. Jednosměrné působení učitele může dětem bránit v jejich aktivitě či participaci na vyučování. Učitelé by měli kultivovat u žáků např. vyjadřování vlastních zkušeností a podnětů, diskutovat s nimi o otevřených otázkách a nabízet možná řešení různých situací či problémů. Otevřené a upřímné vztahy mezi žáky a učitelem mohou výraznou měrou přispívat k vytváření pozitivního klimatu školy.

Tyto úvahy nás vedly k tomu, že jsme si vybrali pro vlastní výzkumný záměr tři skupiny respondentů – žáky, učitele a rodiče. Výzkum bude proveden na čtyřletých gymnáziích v Prostějově.

Metodologie výzkumu

Zvolená metodologie se opírá převážně o prostředky kvantitativního výzkumu doplněné o kvalitativní metodu výzkumu. Pro zpracování této práce použijeme následující výzkumné metody:

- **kvantitativně orientovaný výzkum**
 - dotazníkové šetření u studentů čtyřletých gymnázií v Prostějově
 - dotazníkové šetření u učitelů čtyřletých gymnázií v Prostějově
 - dotazníkové šetření u rodičů studentů čtyřletých gymnázií v Prostějově
- **kvalitativně orientovaný výzkum**
 - rozhovor s učiteli, řediteli, se zástupci ředitelů, s výchovnými poradci a se zástupci školní inspekce

Výzkum školního klimatu bude proveden na základě těchto fází:

1. formulovat cíle a hypotézy,
2. promyslet postup celého výzkumu,
3. provést konstrukci dotazníkové metody,
4. vybrat výzkumné vzorky respondentů,
5. realizovat předvýzkum, získané výsledky předvýzkumu vyhodnotit, provést případné korekce v jednotlivých fázích,
6. realizovat vlastní výzkum,
7. vyhodnotit, interpretovat a shrnout výsledky výzkumu, potvrdit či odmítnout stanovené hypotézy,
8. vyslovit závěry a poukázat na možné praktické využití výsledků výzkumu a prezentovat tyto poznatky širší veřejnosti.

Empirická část práce tedy používá kvantitativní a kvalitativní výzkumné metody. V rámci teoretické části jsme uplatnili metodu práce s literaturou. Využili jsme k tomu dostupnou naši i zahraniční odbornou literaturu a periodika, příspěvky a poznatky z vědeckých konferencí a seminářů, dostupné dokumenty a zprávy na internetu vztahující se k naší problematice.

Závěr

Současná česká situace v otázkách školního klimatu se v kontextu zahraničních zkušeností jeví jako neuspokojující. Vzhledem k faktu, že naši blízcí sousedé (např. Německo či Rakousko) mají propracovanou koncepci školního klimatu a vytvořené standardizované výzkumné metody, usuzujeme, že je v této problematice třeba spoustu věcí doplnit a zdokonalit. Z tohoto důvodu je záměrem práce propracovat základní terminologii a vztahy mezi jednotlivými pojmy i přístupy ke školnímu klimatu. Dalším z výstupů práce je konstrukce dotazníkové metody a její realizace v praxi. Výsledky výzkumu umožní zjistit a analyzovat klima na gymnáziích. Ředitelům škol podáme informace o aktuálním stavu školního klimatu na jednotlivých školách.

Kromě zjištění výsledků výzkumné sondy do školního klimatu na gymnáziích, vhodnosti zvolené dotazníkové metody, si práce klade za cíl uveřejnit a zpřístupnit informace o tomto fenoménu široké pedagogické veřejnosti a prezentovat je v odborném tisku, na konferencích, seminářích apod.

Literatura

- BESSOTH, R. *Organisationsklima an Schulen*. Neuwied u Frankfurt a. M. : Luchterhnd, 1989. /a/ ISBN 3-472-54052-4.
- BESSOTH, R. *Verbesserung des Unterrichtsklimas*. Neuwied u Frankfurt a. M. : Luchterhand, 1989. /b/ ISBN 3-472-54051-6.
- DUROZOI, G., ROUSSEL, A. *Filosofický slovník*. Praha : EWA Edition, 1994. ISBN 80-85764-07-5.
- *Encyklopedický slovník*. Praha : Odeon, 1993. ISBN 80-207-0438-8.
- FEND, H. *Schulklima*. Weinheim : Beltz, 1977. ISBN 3-407-51105-1.
- FREITAG, M. *Was ist eine gesunde Schule?* Juventa Verlag : Weinheim und München, 1998. ISBN 3-7799-1183-3.
- GRECMANOVÁ, H. *Klima současné školy*. In CHRÁSKA, M.; TOMANOVÁ, D.; HOLOUŠOVÁ, D. *Klima současné české školy*. Sborník příspěvků z 11. konference ČPdS. Brno : ČPdS, 2003, s. 4-20. ISBN 80-7302-064-5.
- KRAUS, B. Hodnocení žáka z pohledu učitelů, rodičů, spolužáků. *Pedagogická orientace*, 1991, roč. 28, č. 7, s. 507-515.
- OSWALD, F. aj. *Schulklima*. Wien : Universitätsverlag, 1989. ISBN 3-85114-040-0.
- SIJDE, van de P.C. Relationships of classroom climate with student learning outcomes and school climate. *Journal of School Psychology*, 1986, roč. 24, č. 2, s. 351-362.

Přílohy

Návrh dotazníku školního klimatu pro žáky

DIMENZE KULTURNÍ

I. Celkový vztah a motivace žáků ke škole

- Naše škola se mi líbí.
- Naše škola je dobrá škola.
- Jsem pyšný na tuto školu.
- Chodím rád do této školy.
- Chodit do školy je nudné.
- Ráno si přeji, abych mohl zůstat doma.
- Čas během vyučování utíká pomalu.
- Raději bych do školy přestal chodit.
- Jsem ve škole dobrý.
- Ve škole se mnoho naučím.
- Učení mi připadá lehké.
- Dobré známky ve škole jsou pro mě důležité.

DIMENZE SPOLEČENSKÁ

II. Kvality a kompetence učitelů z pohledu žáků

- Naši učitelé vysvětlují učivo velmi dobře.
- S našimi učiteli mi dělá učení radost.
- Naši učitelé jsou milí.
- Naši učitelé jsou ochotni žákům pomoci.
- Naši učitelé s námi jednájí s respektem.
- Vycházím se svými učiteli dobře.
- Naši učitelé mi rozumí.
- Naši učitelé mě povzbuzují, abych se snažil.
- Naši učitelé nás povzbuzují, abychom ve vyučování otevřeně diskutovali.
- Naši učitelé věnují pozornost našim otázkám.
- Naši učitelé nás povzbuzují, abychom otevřeně vyjádřili svůj názor.
- Naši učitelé nás vedou k tomu, abychom s ostatními spolužáky spolupracovali.
- Naši učitelé mi pomáhají, i když nedosahuji dobrých výkonů.
- Naši učitelé se o mě zajímají.
- Naši učitelé si na mě udělají čas.
- Naši učitelé mi dávají pocit, že jsem pro ně důležitý.
- Naši učitelé s námi jednájí jako s malými dětmi.
- Naši učitelé k nám mají nespravedlivý přístup.
- Naši učitelé jednájí s ostatními žáky lépe než se mnou.
- S našimi učiteli je obtížné o věcech diskutovat.

DIMENZE SOCIÁLNÍ

III. Pravidla a předpisy ve škole

- Žáci musí dodržovat mnoho pravidel.
- Zním pravidla a předpisy ve škole.
- Pravidla a předpisy shledávám jako správná.
- Žáci spolurozhodují při stanovování pravidel.
- Ve škole vše probíhá přísně.
- Ve škole existují pravidla, ale žáci je nedodržují.
- Většina žáků nezná pravidla této školy.

IV. Pořádek (kázeň) během vyučování

- Během vyučování je ve třídě většinou hluk.
- Naš učitel musí žáky neustále napomínat, aby byli potichu.
- Žáci ve třídě neposlouchají, co učitel říká.
- Během vyučování žáci pobíhají po třídě.
- Během vyučování musíme tiše sedět a poslouchat učitele.

V. Soudržnost třídy jako sociální skupiny

- Žáci naší třídy jsou ve škole rádi spolu.
- Existuje spousta žáků, kteří nejsou v naší třídě rádi.
- V naší třídě existuje spousta žáků, kteří se nemají rádi.
- Většina žáků v naší třídě je milá a ochotna pomoci.

DIMENZE EKOLOGICKÁ

VI. Architektonické, estetické a hygienické aspekty školy

- Naše škola vypadá pěkně.
- Naše škola je udržována v dobrém stavu.
- Naše škola je čistá.
- Naše škola je bezpečné místo.
- Školní budova není prostorná.
- Naše škola má dostatek možností pro posezení a pobyt.
- Prostory pro posezení a pobyt jsou útulné.
- Na našem školním dvoře je dostatek místa pro hry a sport.
- Tělocvična je dobře vybavena.
- Toalety jsou čisté.
- Ve třídách je často příliš horko.
- Ve třídách je často příliš chladno.
- Ve třídách je nevyvětráno.
- Stoly a židle jsou pohodlné.